

Sociological View to the Concept of Environmental Regulation in the Light of Principles 8 and 50 of the Constitution of Iran

Nader Mirzadeh Kouhshah*

Gholamreza Bayat Shahparast**

Abstract

Since the environment is the biological foundation of humans and other living beings, it is of fundamental and undeniable importance; But despite this position, global industrial and technological development, especially in the last two centuries, has caused unwanted and often unpleasant changes and environmental destruction in many parts of the world. Therefore, many governments are forced to regulate directly and indirectly in the field of environmental protection and improvement. In Iran, by applying legal regulations, the government is trying to solve environmental problems and challenges and at least prevent its destruction and erosion as a social problem; As Article 50 of the Iranian Constitution also emphasizes on environmental regulation. Using the descriptive and analytical method and with a sociological point of view, the following article examines the way of environmental regulation in the light of Article 8 and 50 of the Constitution. The findings of the current research show that by taking advantage of the capacities of the existing law, a combined approach should be adopted that takes advantage of the benefits and efficiency of other regulatory methods to compensate for the shortcomings and fill the gaps of a single approach.

Keywords: Sociology, Regulation, Environment, Principle8, Principle 50.

* Associate Professor, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Science, University of Tehran,
mirzadeh@ut.ac.ir

** PhD student of Public Law, Tehran University, Kish Campus, Kish, Iran (Corresponding Author),
qrbayat@gmail.com

Date received: 2023/02/14, Date of acceptance: 2023/05/22

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

Introduction

In its current state, the environment is facing serious threats such as climate change, weather pollution, species extinction, biodiversity loss, and irresponsible exploitation of irreversible natural resources. The consequences of these threats will not only affect the lives of humans and other living beings today, but will continue for generations to come, and the consequences of any decision to deal with it will be felt for a long time; Therefore, as a result of the unbreakable and tight connection of the environment with a set of factors and conditions on which the life and durability of living beings depend, there is an urgent need for a precise definition of environmental rights and a set of rules and regulations that regulate the relationship between humans and the environment. and monitor it. Such rules help preserve the environment and natural resources, prevent their further damage and destruction, and maintain the balance between humans and the environment.

Materials & Methods

Using the descriptive and analytical method and with a sociological point of view, the following article examines the way of environmental regulation in the light of Article 8 and 50 of the Constitution.

Discussion

Although there are various definitions of regulation, these definitions can be categorized into three levels: centralized, middle, and decentralized. At the first level, the conventional definition of regulation is as a tool for "command and control" implemented by bureaucratic institutions. At the second or middle level, regulation consists of standards, rules, and after that, monitoring and feedback mechanisms and finally the implementation of these rules. At the third level, there is a decentralized regulatory approach or a community-oriented approach; According to this approach, regulation refers to the process of creating and implementing rules and behavioral standards that promote the welfare and safety of society as a whole. In general, regulation can be defined as follows; Regulation means the application of rules and regulations based on certain criteria and its purpose is to influence and regulate behavior, the flow of affairs or events. This activity can be done by the public and private sectors with the participation of stakeholders in the economic and social fields in order to provide benefits, good and public welfare. The purpose of this activity is to ensure optimal production, distribution of goods and services, and social support. The

implementation of regulation and its supervision is the responsibility of the regulator or interested participants. There are several approaches to legal regulation in the field of environment and different countries may adopt different approaches based on their legal traditions, political and social values and economic conditions. In general, the main regulatory approaches in the field of environment can be considered as command and control-based regulatory approach, market-oriented regulation, voluntary regulation and cooperative regulation.

Result

In the Constitution of the Islamic Republic of Iran, in addition to Article 50, Article 8 can also be considered. The eighth principle of the constitution considers calling for good, enjoining what is good and forbidding what is bad to be everyone's duty, and it is the responsibility of the people and the government to do it. If we consider environmental protection as an example of good and well-known, we will notice the issuance of implicit permission of the constitution in the use of a hybrid approach of regulation in the field of environment. Article 4 of the Executive Regulations on the Establishment and Activities of Non-Governmental Organizations and Note 2 of Article 16 of the Law on Amendments to the Law on Organizations and Procedures of the Court of Administrative Justice has created the capacity for environmental protection organizations to investigate feedback on the activities of government agencies in this area, obtain information and even file a lawsuit. do These organizations have the right to comment and provide solutions in this regard while examining the existing defects and problems. Government agencies are also allowed to provide non-classified information to non-governmental organizations. The totality of this legal capacity regarding the involvement of non-governmental organizations in the environment and the ineffectiveness of the laws approved as the basis of the principles of the constitution makes it clearer the need to use other approaches and even the use of a multiple approach in the sense of using all regulatory methods in protecting the environment.

Bibliography

- Abdulahi, M., Sajdi, Z., Faradi, M., Ramezani Ghavamabadi, M. (2013). Environmental Criminal Law: Considerations and Solutions, Tehran: Official Newspaper of Iran. [in Persian].
- Alidadi Shams Abadi, M., Nasiri, A., & Safi, S. (2019). " Comparison of the right to a healthy environment in the conduct of Prophet and the Infallible with constitutional rights in the Islamic Republic of Iran". Journal of History and Culture, 51(2), 264-245. [in Persian].

- Berck, P. (2018). *The Theory and Practice of Command and Control in Environmental Policy*. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Carol J. Pierce Colfer, Ravi Prabhu(2023). *Responding to Environmental Issues through Adaptive Collaborative Management: From Forest Communities to Global Actors*. Routledge/Earthscan.
- Coglianese, Cary and Nash, Jennifer, (2016). "Motivating Without Mandates: The Role of Voluntary Programs in Environmental Governance". *Faculty Scholarship at Penn Carey Law*. 1647.
- Cultural Institute of Fiqh al-Saqlain (2015). *Enjoining the Good and Forbidding the Evil: Taken From the Jurisprudential Views of the Supreme authority of Hazrat Ayatollah Azami Sanei Mudzala al-Ali, Qom: Fiqh al-Saqlain*. [in Persian].
- Driesen, David M.(2018). "EMISSIONS TRADING VERSUS POLLUTION TAXES: PLAYING 'NICE' WITH OTHER INSTRUMENTS." *Environmental Law*, vol. 48, no. 1, pp. 29-80.
- Foreman, jo, (2018). *Developments in environmental regulation*. Palgrave Macmillan.
- Ghavam, M. (2012). *Criminal Protection of the Environment*, Tehran: Publications of the Environmental Protection Organization. [in Persian].
- Gieseke, Timothy. (2019). *Collaborative Environmental Governance Frameworks: A Practical Guide*. CRC Press
- Greenwood, Steven; Singer, Laurel; Willis, Wendy(2021). *Collaborative Governance: Principles, Processes, and Practical Tools*. Routledge.
- Guo, Xu & Fu, Lin & Sun, Xiaohua. (2021). *Can Environmental Regulations Promote Greenhouse Gas Abatement in OECD Countries? Command-and-Control vs. Market-Based Policies*. *Sustainability*. 13. 6913.
- Hadavand, M., jam, F. (2021). *The Concept of Regulatory State: An Analysis of Regulation as Instrument of Governance*. *Strategy*, 30(2), 227-266. [in Persian].
- Hartlapp, Miriam. (2020). *Measuring and Comparing the Regulatory Welfare State: Social Objectives in Public Procurement*. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 691.
- Heyvaert, Veerle. (2018). *Transnational Environmental Regulation and Governance: Purpose, Strategies and Principles*. Cambridge University Press
- katoozian, N. (2004). *Transition to editing Draft Constitution*. *Basic Rights*, 1(1), 115-138. [in Persian].
- Katoozian., N., Ansari., M. (2008). *Liability for Environmental Damage*. *Law Quarterly*, 38(2). [in Persian].
- Levi-Faur, David(2014). *The welfare state: a regulatory perspective*. *Public Administration* 92 (3): 599-
- Levi-Faur, David. (2011). *The Odyssey of the Regulatory State: Episode One: The Rescue of the Welfare State*. *Jerusalem Papers in Regulation & Governance*, 1(39), 1-35.
- Presidential Strategic Studies Center (2020). " *An introduction on regulatory government*", Tehran: Presidential Strategic Research Center. [in Persian].
- Prosser, Tony(2010). *The Regulatory Enterprise: Government, Regulation, and Legitimacy*. OUP Oxford
- Ramezani Ghavamabadi, M. H. (2013). *The preservation of the environment in Iran's constitution*. *The Quarterly Journal of Judicial Law Views*, 18(63), 93-140. [in Persian].

- Schmitz, B. (2022). Rethinking the Public Interest in Consumer Protection, *European Journal of Comparative Law and Governance*, 9(2), 210-235.
- Shahdadenjad, N., Jafari, A., Jalalian, A. (2019). "Responsibility of the coastal state in environmental pollution with emphasis on the principle of participation in the Convention on the Law of the Sea", *Research of the Nations*, No. 61, 67-90. [in Persian].
- Shilton, D., Kiss, A (2014). *Judicial Book of Environmental Rights*, researched and translated by Mohsen Abdulahi, Tehran: Khorsandi Publications. [in Persian].
- Singhal, Puja (2018). "Environmental Regulations: Lessons from the Command-and-Control Approach," *DIW Roundup: Politik im Fokus* 124, DIW Berlin, German Institute for Economic Research.
- Vatan Dost, p., Javaheri Babli., Mehran. (1383). *Survey of environmental crimes in Iran*, Ahvaz: Islamic Azad University. [in Persian].
- Windholz, Eric, & Hodge, Graeme A. (2012). *Conceptualising Social and Economic Regulation: Implications for Modern Regulators and Regulatory Activity*. *Monash University Law Review*, 38(49), 212-237.

Documents

- The Constitution of the Islamic Republic of Iran 1989
- Executive regulations for the establishment and activities of non-governmental organizations 2014
- Law of the First Program of Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran (approved on 31/1/1990)
- Law of the Second Economic, Social and Cultural Development Program of the Islamic Republic of Iran (approved on 11/12/1994)
- The Law of the Third Program of Economic, Social and Cultural Development of the Islamic Republic of Iran (approved on 11/06/2013)
- Environmental protection and improvement law approved 18/6/1974
- Hunting and fishing law, approved in 1967
- Islamic Penal Code approved 1996
- Civil Law of Iran 1928
- Vision document of the Islamic Republic of Iran in the horizon of 2025
- General policies of the system (promulgated by the Supreme Leader)

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم تنظیم‌گری محیط‌زیست در پرتو اصول ۸ و ۵۰ قانون اساسی ایران

نادر میرزاده کوهشاهی*

غلامرضا بیات شاه‌پرست**

چکیده

از آنجاکه محیط‌زیست سازنده بستر و شالوده زیستی انسان و سایر موجودات زنده است، از اهمیت بنیادین و انکارناپذیری برخوردار است؛ اما علی‌رغم این جایگاه، توسعه صنعتی و فناورانه ی جهانی، به‌ویژه در دو قرن اخیر، سبب‌ساز تغییرات ناخواسته و اغلب ناخوشایند و تخریب محیط‌زیست در بسیاری از مناطق جهان شده است. از این‌رو بسیاری از دولت‌ها ناچار از تنظیم‌گری مستقیم و غیرمستقیم در حوزه حفاظت و بهبود محیط‌زیست هستند. در ایران نیز دولت با به‌کارگیری تنظیم‌گری حقوقی، تلاش دارد تا دشواره‌ها و چالش‌های محیط‌زیستی را حل کند و دستکم از پیشروی تخریب و فرسایش آن به مثابه یک پروبلماتیک اجتماعی جلوگیری کند؛ چنانکه اصل ۵۰ قانون اساسی ایران نیز بر تنظیم‌گری محیط‌زیست تأکید دارد. مقاله پیش رو با بهره‌گیری از روش توصیفی و تحلیلی و با نگاهی جامعه‌شناختی، به بررسی نحوه تنظیم‌گری محیط‌زیست در پرتو اصل ۸ و ۵۰ قانون اساسی می‌پردازد. یافته‌های پژوهش حاضر نشان می‌دهد که با بهره‌گیری از ظرفیت‌های قانون موجود، باید رویکردی چندگانه اتخاذ شود تا از فواید و کارآمدی دیگر شیوه‌های تنظیم‌گری برای جبران نقصان‌ها و پرکردن خلأهای تک رویکردی بهره گرفته شود.

* دانشیار و عضو هیأت علمی، گروه حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران،

mirzadeh@ut.ac.ir

** دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه تهران، پردیس کیش، کیش، ایران (نویسنده مسئول)،

qrbayat@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۱/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۱

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

کلیدواژه‌ها: جامعه شناسی، تنظیم گری، محیط زیست، اصل ۸، اصل ۵۰.

۱. مقدمه

محیط‌زیست در شرایط کنونی خود با تهدیدات جدی از جمله تغییرات آب و هوایی، آلودگی آب و هوا، انقراض گونه‌ها، کاهش تنوع زیستی و بهره‌برداری نامسئولانه از منابع بی‌بازگشت طبیعی روبه‌رو است. پیامد این تهدیدات نه بر زندگی امروزی انسان‌ها و سایر موجودات زنده که تا نسل‌های بعدی نیز ادامه خواهد یافت و تبعات هر تصمیمی در مقابله با آن تا مدت‌ها احساس خواهد شد؛ بنابراین، در نتیجه‌ی پیوند ناگسستنی و تنگاتنگ محیط‌زیست با مجموعه‌ای از عوامل و شرایطی که حیات و دوام موجودات زنده به آن‌ها وابسته است، نیاز مبرم به تعریف دقیق حقوق محیط‌زیستی و مجموعه قواعد و مقرراتی وجود دارد که روابط بین انسان‌ها و محیط‌زیست را تنظیم و بر آن نظارت کند. چنین قواعدی به حفظ و پایداری محیط‌زیست و منابع طبیعی، جلوگیری از آسیب‌رسانی و تخریب بیشتر آن‌ها و حفظ تعادل بین انسان و محیط‌زیست کمک می‌کند. حقوق محیط‌زیست می‌تواند موضوعاتی هم‌چون محدودیت استفاده از منابع طبیعی، حمایت از حیات وحش و بوم‌شناسی، جلوگیری از آلودگی هوا و آب، حفاظت از تنوع زیستی و بقای جانوران و گیاهان در معرض خطر و تأمین دسترسی عادلانه به منابع طبیعی برای نسل‌های آینده را در برگیرد. باین‌وجود، همین حقوق، در صورت اجرای نادرست و رویکرد نامناسب برای کنترل و تنظیم رفتار و اقدامات انسانی می‌تواند به تأثیرات منفی، آلودگی بیش‌ازپیش و نابودی محیط‌زیست منجر شوند. به همین دلیل، تنظیم گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست، چارچوب و راهبرد قانونی‌ای می‌شود که بر پایه آن می‌توان تدابیر محافظتی، پیشگیرانه و تعاملی را جهت حفظ و بهبود محیط‌زیست اتخاذ نمود. تنظیم گری حقوقی با وضع قوانین و مقررات محیط‌زیستی قوی، تعیین استانداردهای بالا برای صنایع و فعالیت‌های انسانی، ارائه پشتیبانی قانونی برای مناطق حساس محیط‌زیستی و تنظیم سازوکارهای اجرایی و پیگیری از نقض قوانین می‌تواند از اثرات ناخواسته و تخریب محیط‌زیست جلوگیری کند. به طور کلی، تنظیم‌گری به معنای مداخله آگاهانه مستقیم و غیرمستقیم، اعمال نظارت از سوی بازیگران دولتی و گاه غیردولتی، وضع قوانین به‌منظور تغییر رفتار، استانداردسازی الزام‌آور یا متعادل، گردآوری اطلاعات و فراهم‌آوردن بستر یا محدودسازی فعالیت‌هایی معین چه در بخش خصوصی و چه دولتی مطرح می‌شود. در همین راستا، کشورهای مختلف در راستای جلوگیری از تخریب

محیط‌زیست در قالب تنظیم‌گری محیط‌زیستی درصدد بوده‌اند که از این امر ممانعت به‌عمل آورند. در ایران نیز با توجه به اهمیت و کمبود برخی منابع حیاتی طبیعی و نیاز روزافزون به حفظ تعادل زیستی، تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست، بسیار تعیین‌کننده است. این تنظیم‌گری دربردارنده قوانین و مقررات محیط‌زیستی‌ای است که به‌منظور حراست از منابع طبیعی، تنوع زیستی، کاستن از آلاینده‌ها و تشویق به شیوه‌های پایدار، سازگار و دوستدار محیط‌زیست از منابع طبیعی در کشور اجرا می‌شود. باین‌همه، مسئله این است که تنظیم‌گری حقوقی حاکم بر محیط‌زیست در ایران ذیل اصل ۸ و ۵۰ قانون اساسی، چگونه قابل تحلیل و نارسایی‌ها در اجرا و اعمال آن به چه نحوی قابل جبران است تا کارایی این قانون بهبود یابد.

۲. تعریف تنظیم‌گری

از نقطه‌نظر برخی نویسندگان، همانند میریام هارتلپ، تعریف جامع‌ومانع‌ی از مفهوم تنظیم‌گری (Regulation) در هیچ رشته‌ی علمی وجود ندارد (Hartlapp, 2020: 71). اریک ویندهلز و جرمی ای‌هاج ارائه هر تعریفی از مفهوم تنظیم‌گری را کاری بسیار مناقشه‌برانگیز می‌دانند (Windholz & Hodge, 2012: 217). دیوید لوی فاور، معتقد است که تنظیم‌گری از دیدگاه افراد متفاوت، تعاریف متعددی دارد؛ و این از تعاریف حقوقی که تنظیم‌گری را به قوانین حقوقی وضع‌شده‌ی دولت محدود می‌داند تا تعاریف دولت‌محور و موسع‌تر که دربردارنده تمام اشکال دخالت دولت در رفتار مردم است و درنهایت تعاریف غیرمتمرکزی که همه کنش‌ها با هدف تأثیرگذاری بر رفتار، جزئی از آن است را در برمی‌گیرد (Levi-Faur, 2014: 602). باین‌وجود، هرچند تعاریف گوناگونی از تنظیم‌گری وجود دارد، لیکن می‌توان این تعاریف را در سه سطح متمرکز، میانه و غیرمتمرکز دسته‌بندی کرد. در سطح نخست، تعریف مرسوم از تنظیم‌گری به‌مثابه ابزاری جهت «فرمان و کنترل» است که از سوی دستگاه‌های دیوان‌سالاری به‌اجرا درمی‌آید و نیز همچون ابزاری حقوقی تلقی می‌گردد که از رهگذر آن اهداف مشخصی تضمین می‌شود (Berck, 2018: 5). به‌عبارت‌دیگر، این سطح از تنظیم‌گری اعمال مقررات اداری عمومی بر فعالیت‌های خصوصی است که به قواعد تجویزی منفعت عمومی توجه دارد. در سطح دوم یا میانه، تنظیم‌گری متشکل از استانداردها، قواعد و پس‌از آن، سازوکارهای نظارت و بازخورد و نهایتاً اجرای این قواعد است. لوی فاور که از طرفداران این رویکرد تنظیم‌گری است، آن را قانون‌گذاری بوروکراتیک قواعد تجویزی به نحو پیشینی و نظارت و

اجرای این قواعد از راه عاملان اجتماعی، نگاه‌ها و بازیگران سیاسی می‌داند (Levi-Faur, 2011: 6). در سطح سوم، رویکرد غیرمتمرکز تنظیم‌گری یا رویکرد جامعه‌گرا قرار دارد؛ بر اساس این رویکرد، تنظیم‌گری به فرآیند ایجاد و اجرای قوانین و استانداردهای رفتاری اطلاق می‌شود که رفاه و ایمنی جامعه را به‌عنوان یک کل ارتقا می‌دهد. این نوع تنظیم‌گری معمولاً از سوی سازمان‌های دولتی و سایر سازمان‌هایی که مسئول حفاظت از منافع عمومی هستند، مانند سازمان‌های حمایت از مصرف‌کننده، آژانس‌های حفاظت از محیط‌زیست و سازمان‌های بهداشت عمومی، صورت می‌گیرد (هداوند و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۳۵). به‌طورکلی، تنظیم‌گری را می‌توان این‌چنین تعریف کرد؛ تنظیم‌گری به معنای اعمال قواعد و مقرراتی که بر اساس معیارهای مشخص صورت می‌گیرد و هدف آن تأثیرگذاری و تنظیم رفتار، جریان امور و یا وقایع است. این فعالیت می‌تواند از سوی بخش‌های عمومی و خصوصی با مشارکت ذی‌نفعان در زمینه‌های اقتصادی و اجتماعی به‌منظور تأمین منافع، خیر و رفاه عمومی انجام شود. هدف این فعالیت، تضمین بهینه‌ی تولید، توزیع کالا و خدمات و حمایت اجتماعی است. اجرای تنظیم‌گری و نظارت بر آن به عهده‌ی تنظیم‌گر یا مشارکت‌کنندگان ذی‌نفع است.

۳. دلایل تنظیم‌گری

پژوهش‌گران دلایل متعددی را برای ضرورت تنظیم‌گری مطرح کرده‌اند؛ موارد زیر را می‌توان از دلایل اصلی تنظیم‌گری به‌شمار آورد: نخست، حمایت از حقوق و منافع عمومی. تنظیم‌گری برای حمایت از حقوق و منافع عمومی اهمیت زیادی قائل است. در فقدان تنظیم‌گری، برخی از شرکت‌ها و افراد ممکن است به‌خاطر دستیابی به منافع خود، دست به اقداماتی خلاف حقوق و منافع عمومی بزنند (Schmitz, 2022: 12). ازین رو، نظارت از طریق تنظیم‌گری بر چنین اقداماتی حیاتی است. دوم، رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشت. تنظیم‌گری نوعی ضامن برای رعایت استانداردهای ایمنی و بهداشت است. تنظیم‌گری در ایجاد و اجرای استانداردهایی همانند استانداردهای ساختمانی، استانداردهای محیط‌زیستی و استانداردهای ایمنی و بهداشتی می‌تواند کمک شایان توجهی به حفظ سلامت و ایمنی عمومی ارائه کند. سوم، تنظیم بازار و کاهش تقلب. تنظیم‌گری به دولت‌ها امکان می‌بخشد تا قوانین و مقرراتی را برای جلوگیری از تقلب و ایجاد شفافیت در بازارها وضع کنند. این امر شرکت‌ها و افراد را تشویق می‌کند تا از قوانین و مقررات پیروی کنند و در نتیجه آن، تقلب کمتری در بازارها صورت بگیرد (مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری، ۱۴۰۰: ۴۱-۴۵).

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۶۳

چهارم، حمایت از مصرف‌کنندگان. تنظیم‌گری برای حمایت از مصرف‌کنندگان بسیار مهم است. مقررات حمایت از مصرف‌کنندگان به دولت‌ها اجازه می‌دهد تا قوانین و مقرراتی را وضع و اطمینان حاصل کنند که از مصرف‌کنندگان در برابر شیوه‌های تجاری ناعادلانه محافظت می‌شود و آنها به محصولات و خدمات ایمن و با کیفیت دسترسی دارند. پنجم، ارتقای رقابت. تنظیم‌گری دولت‌ها را مجاز می‌داند تا قوانین و مقرراتی وضع کنند که متضمن رقابت منصفانه و عاری از انحصار و سایر اقدامات ضد رقابتی باشند. این مهم، در ایجاد زمینه بازی برابر برای تمامی مشاغل کمک‌کننده است و می‌تواند منجر به کاهش قیمت برای مصرف‌کنندگان و افزایش نوآوری در بازار شود. ششم، ارتقای رفاه اجتماعی. تنظیم‌گری در ارتقای رفاه اجتماعی نقش تعیین‌کننده دارد و دولت‌ها با وضع قوانین و مقررات، اطمینان می‌یابند که رفاه جامعه به‌عنوان یک کل حفظ می‌شود. برای دستیابی به این شرایط، حمایت از جمعیت‌های آسیب‌پذیر همچون کودکان و سالمندان ضروری به نظر می‌رسد (Prosser, 2010: 6-8). دلیل هفتم و پایانی، حفاظت از محیط‌زیست. تنظیم‌گری دولت در حوزه حفاظت از محیط‌زیست به تدوین و تنظیم قوانین و مقرراتی منتهی می‌شود که از منابع طبیعی، حیات وحش و بوم‌سازگان‌ها (اکوسیستم‌ها) حفاظت می‌کند و از تخریب محیط‌زیست و فرسایش زودرس منابع طبیعی جلوگیری می‌کند.

۴. رویکردهای تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست

برای تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط‌زیست، رویکردهای متعددی وجود دارد و کشورهای گوناگون ممکن است بر اساس سنت‌های حقوقی، ارزش‌های سیاسی و اجتماعی و شرایط اقتصادی خود رویکردهای متفاوتی اتخاذ کنند. در اینجا به برخی از رویکردهای اصلی در این زمینه اشاره می‌شود:

۱.۴ تنظیم‌گری مبتنی بر فرمان و کنترل

در این رویکرد، مقررات محیط‌زیستی شامل تنظیم قوانین و استانداردهای خاصی هستند که شرکت‌ها و سایر نهادها باید از آنها پیروی و سپس آنها را از طریق بازرسی‌ها، مجازات و سایر سازوکارهای اجرایی، اعمال کنند (Foreman, 2018: 138). این رویکرد در مقایسه با سایر رویه‌ها، اغلب تجویزی‌تر و نا منعطف‌تر قلمداد می‌شود، اما جنبه مثبت آن این است که می‌تواند در

تعیین محدودیت‌های واضح و قابل اجرا برای آلودگی و سایر آسیب‌های محیط‌زیستی کارآمد باشد. در رویکرد فرمان و کنترل، دولت‌ها مقررات و استانداردهایی به وجود می‌آورند که نوع، میزان و شدت آلودگی قابل قبول را تعریف و شرکت‌ها را ملزم به رعایت آن‌ها می‌کنند. به‌عنوان مثال، ممکن است دولتی محدودیت‌هایی را در راستای تحدید حجم آلاینده‌های خاص یک کارخانه در نظر بگیرد و کارخانه را ملزم به انتشار حد مجازی از آن ماده در هوا یا آب بکند و یا از آنها بخواهد فناوری‌ها یا روش‌های خاصی را به‌منظور کاهش انتشار آلاینده، بکار ببندند. این رویکرد معمولاً به درجه بالایی از تنظیم‌گری و تمرکز اجرایی دولت نیاز دارد. برجسته‌ترین استدلال طرفداران این رویکرد این است که اگر تنظیم‌گری بر پایه فرمان و کنترل باشد، به انتظارات روشن برای شرکت‌ها و ایجاد زمینه بازی برابر یاری می‌رساند و تمامی شرکت‌ها به اجرا و تبعیت از استانداردها و اقتضانات یکسان، ملزم می‌شوند (Singhal, 2018: 2). افزون بر این، به‌ویژه در مواردی که آسیب‌های محیط‌زیستی شدید و یا خطرات بالای سلامت عمومی و ایمنی مرتبط با آلودگی وجود دارد، بسیار مفید خواهد بود. در طیف دیگر ماجرا، منتقدان این نوع از تنظیم‌گری، بر این باورند که چنین نظارتی می‌تواند به‌شدت پرهزینه و انعطاف‌ناپذیر باشد و نتواند کارآمدترین راه برای دستیابی به اهداف محیط‌زیستی را در اختیار بگذارد.

۲.۴ تنظیم‌گری بازارمحور

از رویکرد تنظیم‌گری بازارمحور با عناوین دیگری مانند «تنظیم‌گری اقتصادی» یا «تنظیم‌گری مبتنی بر مشوق‌ها» نیز یاد می‌شود. در این شیوه از تنظیم‌گری محیط‌زیستی، مشوق‌های بازاری برای تشویق و تحریک رفتارهای حامیان محیط‌زیست بکار گرفته می‌شوند. برخلاف دخالت‌های دولتی مبتنی بر فرمان و کنترل که قوانین و استانداردهای خاصی را مشخص می‌کند تا شرکت‌ها از آنها پیروی کنند، این شیوه تنظیم‌گری بر ایجاد و تشجیع انگیزه‌های اقتصادی استوار است که شرکت‌ها را به سمت کاهش داوطلبانه اثرات نامطلوب محیط‌زیستی سوق می‌دهد (Guo et al, 2021: 2). دو شیوه رایج تنظیم‌گری بازارمحور در حوزه محیط‌زیستی، «طرح تجاری انتشار گازهای گلخانه‌ای» و «مالیات بر آلودگی» هستند. در طرح نخست، برای میزان خاصی از آلودگی، اعتباراتی در نظر گرفته می‌شود و شرکت‌ها میزان معینی از اعتبار را که نشان‌دهنده سطح مجاز انتشار است، استفاده می‌کنند. شرکت‌هایی که کمتر از میزان اعتبار اختصاص‌یافته را انتشار دهند، می‌توانند اعتبارات استفاده‌نشده خود را به شرکت‌هایی بفروشند

که به آن نیاز دارند و این برای شرکت‌ها، انگیزه اقتصادی‌ای ایجاد می‌کند تا انتشار گازهای گل‌خانه‌ای خود را به کمتر از سطح اختصاص داده‌شده، کاهش دهند. در طرح دوم، با وضع مالیات از انتشار آلاینده یا سایر اشکال آسیب‌های محیط‌زیستی ممانعت به عمل می‌آید. در واقع، مالیات برای شرکت‌ها به‌مثابه انگیزش اقتصادی عمل می‌کند تا صدمات محیط‌زیستی خود را کاهش دهند و از پرداخت مالیات بیشتر در امان بمانند. میزان مالیات را می‌توان بر اساس میزان آسیب محیط‌زیستی ناشی از یک فعالیت خاص، تعیین و برای فعالیت‌هایی که آسیب بیشتری ایجاد می‌کند، مالیات بالاتری اعمال کرد (Driesen, 2018:36-41). تنظیم‌گری بازارمحور، اغلب منعطف‌تر و کارآمدتر از تنظیم‌گری با کنترل‌گری مستقیم است چراکه شرکت‌ها فرصت می‌یابند تا مقرون‌به‌صرفه‌ترین راه را برای کاهش اثرات محیط‌زیستی شان انتخاب کنند. باین‌حال، چنین مدیریتی، با ظرافت و پیچیدگی بیشتری همراه است و عملکرد مؤثر آن به بازاری نیاز دارد که اصولی و کارآمد باشد. باین‌حال، از دید منتقدان و مخالفان این رویکرد، مقررات مبتنی بر بازار می‌تواند انگیزه‌های انحرافی ایجاد کند. مثلاً شرکت‌هایی که صرفاً به این دلیل که اعتبارات آلودگی استفاده‌نشده را در راستای سود بیش‌تر بفروشند، به دنبال به‌حداقل‌رساندن انتشار گازهای گل‌خانه‌ای خود هستند. به هر رو در حالت کلی، تنظیم‌گری بازارمحور اغلب به‌عنوان رویکردی امیدوارکننده در رعایت مقررات محیط‌زیستی در نظر گرفته می‌شوند که می‌تواند انگیزه‌های اقتصادی قوی‌ای را برای تخفیف اثرات ناخوشایند محیط‌زیستی فراهم بیاورد و در قیاس با روش کنترل‌گرانه، مقرون‌به‌صرفه‌تر تلقی می‌شود؛ هرچند، هیچ رویکردی بدون چالش و محدودیت‌های مخصوص به خود نیست و این شیوه نیز از این قاعده مستثنا نخواهد بود و باید در طراحی و اجرای آن دقت لازم اعمال شود تا اثربخشی داشته باشد.

۳.۴ تنظیم‌گری داوطلبانه

تنظیم‌گری داوطلبانه که با نام «برنامه‌های داوطلبانه محیط‌زیستی» نیز شناخته می‌شود، شیوه‌ای از اعمال مقررات محیط‌زیستی است که شرکت‌ها را به‌طور داوطلبانه متعهد می‌سازد تا اثرات نامطلوب محیط‌زیستی خود را که فراتر از حد موردپذیرش قانون است، کاهش دهند. درحقیقت، این رویکرد به‌جای قانون‌گذاری جبرگرایانه، بر تمایل شرکت‌ها به اقدام در جهت منافع عمومی تمرکز دارد (Coglianese & Nash, 2016: 2). تنظیم‌گری داوطلبانه می‌تواند اشکال متنوعی به خود بگیرد؛ مانند برنامه‌های صدور گواهینامه (Certification Programs)،

برچسب‌گذاری سبز (Green labeling) و گزارش پایداری (Sustainability Reporting). به‌عنوان مثال، برنامه صدور گواهی‌نامه می‌تواند تأیید کند که محصول یا خدمات خاصی با استانداردهای محیط‌زیستی مشخص شده مطابقت دارد یا خیر؛ مثل تولید با انرژی تجدیدپذیر یا عاری بودن از مواد شیمیایی مضر. برچسب سبز نیز شرکت‌هایی را دربر می‌گیرد که محصولات خود را به‌عنوان دوستدار محیط‌زیست برچسب‌گذاری می‌کنند تا مصرف‌کنندگانی را که نگران محیط‌زیست هستند جذب خود کنند. گزارش‌دهی پایداری یا گزارش مسئولیت اجتماعی هم به گزارش‌دهی عمومی از شرکت‌ها درباره اثرات محیط‌زیستی شان، مانند انتشار گازهای گل‌خانه‌ای، اشاره دارد تا در برابر ذی‌نفعان، شفاف و پاسخگو باشد (Heyvaert, 2018: 44). طرفداران این شیوه از تنظیم‌گری استدلال می‌کنند که این رویکرد می‌تواند انعطاف‌پذیرتر و کارآمدتر از تنظیم‌گری فرمان و کنترل و یا تنظیم‌گری بازارمحور باشد؛ چراکه دست شرکت‌ها را در نوآوری باز می‌گذارد و راه‌های جدیدی برای کاهش اثرات محیط‌زیستی ناخوشایند فراهم می‌آورد. از دیگر مواهب آن‌هم می‌توان به ایجاد حس مشارکت بین تنظیم‌گران و شرکت‌ها اشاره داشت. با این وجود، استدلال منتقدان آن این است که تنظیم‌گری داوطلبانه ممکن است در دستیابی به کاهش قابل‌توجه آسیب‌های محیط‌زیستی چندان مؤثر واقع نشود، زیرا شرکت‌ها تنها در صورتی مشارکت ملموس خواهند داشت که منافع تجاری واضحی را درک کنند (Greenwood, 2021: 48). با نظر به موارد گفته‌شده و در نمای کلی، تنظیم‌گری داوطلبانه اغلب به‌عنوان رویکردی مکمل در کنار مقررات محیط‌زیستی سنتی در نظر گرفته می‌شود تا شرکت‌ها را تشویق کند از الزامات قانونی، پیش‌تر بروند و آگاهی عمومی در مورد مسائل محیط‌زیستی نیز افزایش بیابد؛ در غیر این صورت، این شیوه نمی‌تواند در قامت جایگزین چارچوب‌های نظارتی قوی قرار بگیرد که استانداردها و الزامات روشنی برای حفاظت از محیط‌زیست ایجاد می‌کنند.

۴.۴ تنظیم‌گری مشارکتی

در این روش که شامل همکاری میان تنظیم‌گران، بخش صنعت، گروه‌های محیط‌زیستی و سایر ذی‌نفعان در راستای توسعه و اجرای مشترک مقررات است، به‌جای رویارویی و روابط خصمانه، بر همکاری و ایجاد اجماع تأکید می‌شود. تنظیم‌گری مشارکتی اشکال گوناگونی دارد که از آن جمله می‌توان به میزگردها، کمیته‌های مشورتی و قوانین توافقی اشاره کرد. میزگردها به معنای گرد هم آوردن ذی‌نفعان از بخش‌های گوناگون جهت بحث در مورد مسائل

محیط‌زیستی و توسعه راه‌حل‌های مشترک است. کمیته‌های مشورتی، گروهی از کارشناسان هستند که مشاوره و توصیه‌هایی را به سازمان‌های نظارتی ارائه می‌دهند (Gieseke, 2019: 12). قانون‌گذاری توافقی، دربردارنده مذاکرات و مباحث و تدوین مقررات از سوی ذینفعان و نه سازمان‌های نظارتی صرف است. تنظیم‌گری مشارکتی با ایجاد فرآیند نظارتی فراگیرتر و مشارکت‌مدار به نتایج محیط‌زیستی کارآمدتر و پذیرفتنی‌تر منجر می‌شود. تنظیم‌گری مشارکتی می‌تواند با مشارکت همه سودبران و اصحاب منافع در فرآیند تنظیم‌گری مقررات، مشروعیت و مقبولیت مقررات و همچنین کیفیت اطلاعات و تخصص در دسترس تنظیم‌کننده‌ها را افزایش دهد (Carol et al, 2023: 3-5). طرفداران تنظیم‌گری مشارکتی این‌گونه استدلال می‌کنند که با وضع مقررات متنفذتر و کارآمدتر که دیدگاه همه ذی‌نفعان را در خود جای دهد، دستیابی به نتایج محیط‌زیستی بهتر، آسان‌تر خواهد بود. دلیل حمایت دیگر آنها از این رویکرد این است که مقررات منعطف‌تر و سازگارتر بهتر می‌تواند به شرایط متغیر و غیرمنتظره پاسخ دهد. از این رو در حالت کلی، مقررات مشارکتی اغلب به‌عنوان رویکرد امیدبخش‌تری برای مقررات محیط‌زیستی به شمار می‌رود، زیرا با خلق فرآیند نظارتی فراگیرتر و مشارکت‌مدار به نتایج محیط‌زیستی مطلوب‌تر می‌رسد. با این حال، همان‌طور که این نکته درباره تمامی رویکردهای یادشده حائز اهمیت است، طراحی و اجرا باید بسیار دقیق باشد تا از مشکلات احتمالی جلوگیری شود.

در اینجا شایان ذکر است که بسیاری از کشورها از رویکردی چندگانه یعنی ترکیبی از این شیوه‌ها برای تنظیم آسیب‌های محیط‌زیستی خود استفاده می‌کنند و کارآیی هرکدام می‌تواند به عوامل متعددی از جمله محیط خاص زیستی موردبررسی، زمینه سیاسی و اقتصادی و سطح مشارکت و آگاهی عمومی وابسته باشد.

۵. تنظیم‌گری محیط زیست در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

در ساختار حاکمیتی جمهوری اسلامی ایران موضوع توجه به محیط زیست، بدو با پیش‌نویس اولیه قانون اساسی مورد توجه قرار گرفت و بنا به پیشنهاد رئیس وقت سازمان محیط‌زیست مستنداتی جهت ایجاد اصلی با این موضوع به مجلس خبرگان تحویل شد و درنهایت در قالب اصل ۱۳۰ پیش‌نویس موردبررسی قرار گرفت که هم‌اکنون به‌عنوان اصل ۵۰ در قانون اساسی موجود می‌باشد (کاتوزیان، ۱۳۸۲: ۱۲۴-۱۲۶). قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران علاوه بر اصل ۵۰ در اصول دیگر نیز به‌صورت تلویحی به موضوع محیط‌زیست پرداخته است.

به عنوان مثال اشاره به موضوعاتی چون «حق حیات» یا «حق بهداشت» به طور غیرمستقیم با حقوق زیست محیطی مرتبط است؛ لیکن آنچه مشخصاً و بطور صریح به این موضوع می پردازد، اصول هشت و پنجاه قانون اساسی است.

اصول مذکور چارچوب نظام حفاظت از محیط زیست را نیز شکل داده است و در حقیقت گرچه به عنوان قانون در بطن قانون اساسی قید گردیده، لیکن نمی توان آن را صرفاً در محدوده قانونی مورد بررسی قرار داد؛ چرا که اصول قانون اساسی هریک بیان گر دیدگاه نظام حاکم بر یک کشور بوده و مبنا و تکیه گاه تمامی فعالیت های آتی خواهند بود. با بررسی و مذاقه در الفاظ به کار رفته در اصول مذکور می توان به نگرش بانیان قانون اساسی در این حوزه دست یافت. اگرچه اصول ۸ و ۵۰ قانون اساسی نسبت به بسیاری از اصول کمتر مورد لطف و تفسیر قرار گرفته است و از پشتوانه تحلیلی و حتی تقنینی کمتری برخوردار است؛ لیکن در ادامه با تفسیر این دواصل و بررسی قوانین مصوب متکی بر آن ها، نگرش حاکمیت در تنظیم گری محیط زیست را در پرتو آن تشریح خواهیم نمود.

۱.۵ اصل ۵۰ قانون اساسی

اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی بیان می دارد:

در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیت های اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است.

در تفسیر این اصل توجه و تحلیل نکاتی کلیدی از جمله اصطلاحات «وظیفه عمومی» و «ممنوعیت آلودگی و تخریب» ضروری است.

۱.۱.۵ وظیفه عمومی

اصل ۵۰ حمایت از محیط زیست را «وظیفه عمومی» دانسته است. منظور از اصطلاح «وظیفه عمومی» چیست؟ هیچ یک از قوانین داخلی به تعریف «وظیفه عمومی» اختصاص نیافته است. در نظام حقوقی ایران هر جا از اصطلاح عمومی استفاده شده است، مراد سازمان بندی تشکیلات حکومتی و سازمان های دولتی بوده و تعبیر از «وظیفه عمومی»

وظیفه‌ای است که برعهده نهاد های حاکمیتی و سازمان های دولتی قرار داده شده است. اصل ۵۰ نیز حفاظت از محیط زیست را تنها وظیفه عمومی قلمداد کرده و متبادر از آن عدم دخالت دادن مردم در این امر است. نتیجه منطقی پذیرش این تفسیر این است که در کشور ایران، رویکرد تنظیمگری حقوقی محیط زیست با قرار دادن این مهم برعهده دولت و دستگاه‌های دولتی متکی بر نظام فرمان و کنترل می باشد. توجه به دستگاه های متولی امر نیز این نظر را تقویت می نماید. مطابق با ماده ۱ قانون «حفاظت بهسازی محیط‌زیست»، مسئولیت اصلی نگهداری از محیط‌زیست به عهده سازمان حفاظت از محیط‌زیست قرار گرفته است. مازاد بر این، سازمان مذکور در امتداد «اصل همکاری» مکلف است همکاری‌های لازم را با سازمان‌های مشابه خارجی و بین‌المللی انجام داده و در راستای حفظ محیط‌زیست و در حدود تعهدات و وظایف متقابل را انجام دهد. علاوه بر سازمان محیط زیست، سازمان جنگل ها و مراتع و آبخیزداری کشور، حمایت از آب و خاک کشور را از طریق مدیریت علمی بر حوزه‌های آبخیز و رعایت اصول توسعه پایدار برعهده دارد. (وطن دوست و جواهری، ۱۳۸۳: ۲۳).

سازمان شیلات ایران مستند به قانون حفاظت و بهره برداری از منابع آبی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۷۴، شهرداری ها مستند به لایحه قانونی حفظ و گسترش فضای سبز در شهرها مصوب ۱۳۸۸، سازمان بنادر و دریانوردی و سازمان انرژی اتمی ایران، از دیگر سازمان‌های درگیر در این حوزه هستند.

از یک منظر اگرچه دولت خود به‌عنوان عنصری که در امر آلودگی نقش دارد مکلف به حفاظت از محیط‌زیست است و دولت‌ها نقشی عمده در کنترل، نظارت و پیشگیری از فعالیت‌های مضر محیط زیستی دارند و درعین حال از اختیارات وسیع در حوزه تقنین برخوردارند و به‌موجب کنوانسیون‌های بین‌المللی تعهداتی را برعهده می گیرند؛ لیکن حقوق همبستگی (برادری) به‌عنوان سومین مقوله از حقوق بشر با رویکرد مشارکت تأکید فراوانی بر تعهدات جمعی دارد. حقوق همبستگی مستلزم تشریک مساعی در تمامی اشخاص اعم از اشخاص حقیقی، دولت‌ها، واحدهای عمومی و کل جامعه بین‌المللی است. حق بر محیط‌زیست سالم نیز از مصادیق مقوله سوم حقوق بشر است و دسترسی به آن بدون تلاش و مشارکت جمعی امکان‌پذیر نیست. از این رو به نظر می رسد استفاده از تنظیمگری مشارکتی و دخالت عموم بازیگران عرصه محیط زیست در این حوزه اعم از صنعتگران، دولت، سازمان‌های مردم نهاد و اشخاص حقیقی بهره مند از محیط زیست در عرصه داخلی می تواند به مراتب سودمندتر باشد؛ لیکن از منظری دیگر در عرصه خارجی، حقوق بین‌الملل نیازمند

همکاری‌های بین‌المللی است. وحدانیت وضع‌کنندگان و تبعیت‌کنندگان از قواعد بین‌المللی موجب شده است تا هسته اصلی این حقوق را همکاری شکل دهد. ماهیت عناصر زیست‌محیطی نیز اقتضا می‌کند که همکاری تمامی کشورها در این خصوص جلب گردد. مطابق با اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم

دولت‌ها بر طبق منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل دارای حقوق حاکمه در بهره‌برداری از منابعشان مطابق با سیاست‌های محیط زیستی خود می‌باشند و مسئول‌اند تربیتی اتخاذ نمایند تا فعالیت‌های انجام‌شده در حیطه صلاحیت یا نظارت آن‌ها موجب ورود زیان به محیط‌زیست سایر کشورها یا مناطق خارج از صلاحیت ملی آن‌ها نگردد.

تعهدات دولت‌ها در این حوزه می‌تواند تعهد دولت در مقابل جامعه بین‌المللی لحاظ گردد. تبلور اصل استفاده غیر زیان‌بار از سرزمین در اصل ۲۱ اعلامیه استکهلم بیانگر متعادل بودن حق دولت‌ها در توسعه‌یافتگی و تکلیف و تعهد آنان در عدم ورود خسارت به محیط‌زیست در ورای مرزهای ملی است (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۸۶: ۵۷-۷۳) که در نظام حقوقی ایران نیز اصل استفاده غیر زیان‌بار از سرزمین در قانون اساسی، منطبق با قاعده فقهی لاضرر این نگرش را تقویت نموده است. در همین راستا اصل ۴۰ قانون اساسی بیان می‌دارد: «هیچ‌کس نمی‌تواند اعمال حق خویش را وسیله اضرار به غیر یا تجاوز به منافع عمومی قرار دهد» علی‌ای حال با توجه به تفسیر مآرالذکر از اصطلاح «وظیفه عمومی» و اعتقاد به نقش اساسی دولت در این زمینه اکنون باید دید نظام حاکمیت چگونه در راستای انجام تکلیف مندرج در اصل ۵۰ گام برداشته است؛ لیکن پیش از آن نیاز به تشریحی از ممنوعیت مندرج در اصل مذکور دیده می‌شود.

۲.۱.۵ ممنوعیت آلودگی و تخریب

اصل ۵۰ هرگونه فعالیت اعم از اقتصادی و غیر آن را که با آلودگی و یا تخریب غیرقابل جبران محیط زیست ملازمه داشته باشد ممنوع تلقی کرده است. از منظر حقوقی، این نگرش حمایت‌سلبی از محیط زیست است؛ چرا که قانونگذار با ایجاد ممنوعیت سعی در بقای آن داشته است. در همین راستا می‌بایست ضمن دستیابی به تفسیری از مفاهیم آلودگی و تخریب، در راستای کشف حد مجاز آن نیز گام برداشت؛ چرا که حکم ممنوعیت با توجه به سقف استاندارد است که قابلیت اجرا دارد.

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۷۱

دستیابی به تعریفی مشخص و مانعه‌الجمع از آلودگی دشوار است. «کنوانسیون بین‌المللی جلوگیری از آلودگی ناشی از کشتیها ۱۹۷۳»، تخلیه را مصداق آلودگی می‌داند (شیلتون و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۷۴-۱۷۵)؛ بند الف ماده ۱

کنوانسیون ۱۳ نوامبر ۱۹۷۹ ژنو مربوط به آلودگی هوای فرامرزی از راه دور، تعریف زیر را ارائه می‌دهد: «ورود مستقیم یا غیرمستقیم مواد یا انرژی به داخل هوا توسط انسان که منجر به آثار مضر می‌شود و سلامتی را به خطر می‌اندازد، به منابع زنده و اکوسیستم آسیب می‌رساند و مانع دسترسی به وسایل رفاهی و دیگر کاربردهای مجاز از محیط‌زیست می‌شود.» تعریف کرده است (شهادنژاد و همکاران، ۱۳۹۹: ۷۲-۷۳).

در قانون مجازات اسلامی منظور از آلودگی محیط‌زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را به طوری که به انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد تغییر دهد. (قانون مجازات اسلامی، تبصره ۲ ماده ۶۸۸ تعزیرات) در این حوزه توجه به قانون حفاظت در برابر اشعه مصوب ۱۳۶۸ نیز قابل ملاحظه است. تخریب نیز تغییر در منابع طبیعی است که محیط‌زیست را بشدت آسیب زند و موجبات برهم خوردن تعادل در آن گردد. اصل ۵۰ ضمن اشاره به مصادیق عمده آسیب به محیط‌زیست یعنی «آلودگی» و «تخریب»، این دو مفهوم را از یکدیگر تفکیک کرده و بیان می‌دارد هرگاه فعالیت‌های اقتصادی و غیر آن با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازکه پیدا کند ممنوع است. در جهت کشف آستانه آلودگی و تخریب می‌توان به صدر اصل ۵۰ اشاره داشت. صدر اصل غایت واقعی از این ممنوعیت را روشن کرده است. هدف از حفظ محیط‌زیست استفاده آیندگان است، بدین لحاظ آنجا که آینده محیط‌زیست به خطر افتد، ممنوعیت اعمال می‌شود. حمایت از حقوق و منافع عمومی، ارتقاء رفاه اجتماعی با حمایت از اقشار جامعه از دلایل اصلی پیشگیری یک نظام تنظیم‌گری است. بقای محیط‌زیست به منظور حیات رو به رشد نسل امروز و نسل‌های بعد غایت نهایی از ایجاد ممنوعیت مشروح است.

۲.۵ اصل ۸ قانون اساسی

اصل ۸ قانون اساسی بیان می‌دارد: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر وظیفه‌ای است همگانی و متقابل برعهده مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به

مردم و مردم نسبت به دولت. شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می کند. «والمؤمنون و المؤمنات بعضهم اولیاء بعض یامرون بالمعروف و ینهون عن المنکر» در تفسیر این اصل توجه به مفهوم «امر به معروف و نهی از منکر» و شمول آن نسبت به حفاظت از محیط زیست و اصطلاح «وظیفه همگانی» حائز اهمیت است.

۱.۲.۵ امر به معروف و نهی از منکر

در احکام دین، به تمام واجبات و مستحبات معروف و به تمام محرمات و مکروهات منکر گفته می شود. بنابر این واداشتن افراد جامعه به انجام کارهای واجب و مستحب امر به معروف و بازداشتن آن ها از کارهای حرام و مکروه نهی از منکر است (موسسه فرهنگی فقه الثقلین، ۱۳۹۵: ۱۴). خیر نیز در مقابل شر تعریف می گردد. خیر در مورد انسان به چیزی گفته می شود که با وجود ما هماهنگ بوده، مایه پیشرفت و بهره مندی و منفعت ما می شود. با این تفسیر می توان حفاظت از محیط زیست را به لحاظ منافی که برای بشر و جامعه دارد مصداقی از خیر قلمداد کرد و به تبع آن از جمله معاریفی است که قانون اساسی در اصل هشتم امر به ان را وظیفه همگانی دانسته است.

۲.۲.۵ وظیفه همگانی

اصل ۸ از اصطلاح «وظیفه همگانی» استفاده کرده است. اصل مذکور در ادامه این همگانی بودن را به صورت وظیفه مردم نسبت به یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت باز نموده است. آنچه اهمیت دارد دخالت دادن توأمان مردم و دولت در مقوله امر به معروف و نهی از منکر است که در فرض پذیرش شمول این مفهوم بر وظیفه حفاظت از محیط زیست، دیدگاه اصل ۸ بر خلاف اصل ۵۰ محدود به سازمان های دولتی نبوده و آحاد جامعه را در این مهم دخیل دانسته است.

۶. پشتوانه قانونی اصول قانون اساسی

قانون اساسی هر کشور ساختار و نوع حکومت و تکلیف و حقوق هریک از آنان در قبال یکدیگر را مشخص می کند؛ لیکن صرف شناسایی این حقوق به تنهایی کفایت نخواهد کرد و اجرایی شدن آن است که در نهایت سودمند تلقی خواهد شد. قانون اساسی عموماً به بیان

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۷۳

کلیات می‌پردازد و ورود به جزئیات امر و چگونگی اجرایی کردن اصول برعهده قوانین عادی و مقررات است. در همین راستا ذیلاً به بیان پشتوانه‌های قانونی اصول ۵۰ و ۸ که در حقیقت مسئولیت اصلی تنظیم‌گری حقوقی محیط زیست را برعهده گرفته‌اند خواهیم پرداخت. در همین راستا قوانین را در سه دسته قوانین برنامه‌ای، قوانین عادی و قوانین خاص محیط زیستی تقسیم خواهیم نمود.

۱.۶ قوانین برنامه‌ای

در روند قانون‌گذاری، برخی از قوانین نقش برنامه‌های کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلند مدت را ایفا می‌کنند. در نظام حقوقی ایران نیز برنامه‌های چندگانه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و هم‌چنین سند چشم‌انداز به‌عنوان قوانین برنامه‌ای شناخته می‌شوند. مطابق با تبصره ۱۳ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۱۱) کارخانه‌ها و کارگاه‌ها در جلوگیری از آلودگی محیط‌زیست و جبران خسارت وارده سهم تلقی می‌شدند و ملزم گردیده بودند که به‌صورت اختصاصی یک در هزار از درآمد تولیدات خود را صرف کاهش آلودگی‌های خود نمایند که نوعی از تنظیم‌گری حقوقی مبتنی بر بازار با تعیین قوانین اقتصادی-مالیاتی تلقی می‌گردید. در تبصره ۸۲ قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۳/۰۹/۲۰) با اتکاء بر رویکرد تنظیم‌گری فرمان و کنترل و با هدف حفاظت از محیط زیست با محور قرار دادن دستگاه‌های دولتی آمده بود که کلیه فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی لزوماً می‌بایست در نظر گرفتن ملاحظات زیست‌محیطی صورت گیرد و دولت نیز در همین راستا می‌بایست نظارت نماید تا طرح‌ها و پروژه‌های بزرگ تولیدی و خدماتی قبل و حین اجرا بر اساس الگوهای مصوب شورای عالی حفاظت محیط‌زیست مورد ارزیابی قرار گیرند. در این تبصره اصل ارزیابی به‌عنوان یکی از اصول اساسی زیست‌محیطی مورد توجه قرار گرفته بود. مطابق با این اصل در تمام کارها و تصمیماتی که به نحوی بتواند بر محیط‌زیست اثر بگذارد باید محیط‌زیست را مدنظر قرارداد و از انجام کارهایی که بتواند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم بر آن محیط اثرگذار باشد خودداری جست؛ فلذا کلیه متصدیان بخش‌های دولتی خصوصی و یا تعاونی الزاماً قبل از انجام هر کار می‌بایست به اخذ تأییدیه استاندارد از سوی سازمان‌های ذی‌ربط اقدام نموده و در انتخاب فناوری مورد استفاده سازگاری آن را با طبیعت در اولویت قرار دهند. در قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

(مصوب ۱۳۸۳/۰۶/۱۱) بخشی به عنوان حفاظت محیط زیست، آمایش سرزمین و توازن منطقه‌ای نام‌گذاری شده بود و از مواد ۵۸ تا ۷۱ قانون مذکور به آن می‌پردازد. توسعه فضای سبز، تاسیس صندوق ملی محیط زیست، اجرای طرح حفاظت از محیط‌های دریایی، ایجاد سیاست‌هایی در خصوص مصرف بهینه از منابع؛ حرکت در جهت تحقق توسعه اصول پایدار، ایجاد نظامی جامع از اطلاعات زیست محیطی کشور، ارائه برنامه در خصوص مدیریت پسماندها و... همگی از مواردی است که در فصل مذکور به آن اشاره گردیده بود. از سویی دیگر در سند چشم‌انداز ۲۰ ساله ایران مبتنی بر اینکه ایران کشوری توسعه‌یافته... و برخوردار از سلامت خواهد بود به موضوعات محیط زیست اشاره گردیده است. بخشی از سیاست‌های کلی ابلاغی شده از سوی مقام معظم رهبری عبارت است از: آمایش سرزمینی مبتنی بر اصول ذیل...، حفاظت محیط زیست و احیای منابع طبیعی؛ کسب فناوری‌های زیستی، اطلاعات و ارتباطات زیست محیطی، هوافضا و هسته‌ای و توجه به ارزش اقتصادی، ایمنی، زیست محیطی آب در استحصال عرضه، نگهداری و مصرف آن.

۲.۶ قوانین عادی

در قوانین عادی ایران نیز می‌توان ردی از قواعد تنظیم‌گری حقوقی در حوزه محیط زیست را متکی بر اصول قانون اساسی یافت. ماده ۳۰ قانون مدنی که مبتنی بر قواعد «تسلیط» و «لاضرر» تدوین یافته است و ماده ۸۵ قانون کار و الزام کارگران، کارفرمایان و کارآموزان به رعایت دستورالعمل‌هایی که از طریق شورای عالی حفاظت فنی و وزارت بهداشت صادر می‌گردد از جمله این موارد است. علاوه بر این در بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی موارد متعددی را می‌توان یافت که همگی به امر تنظیم‌گری محیط زیست پرداخته‌اند (شمس‌آبادی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۵۹). مواد ۶۷۵، ۶۸۰، ۶۸۸، ۶۹۰، ۶۹۱ و ۶۹۶ قانون مجازات اسلامی در بخش تعزیرات مصوب ۱۳۷۵ به این موضوع می‌پردازد. وفق ماده ۶۷۵ قانون مآر الذکر، حریق جنگل، خرمن یا هر نوع محصول زراعی یا اشجار یا مزارع و باغ جرم محسوب می‌شود و اگر به قصد مقابله با حکومت اسلامی صورت گیرد مجازات محارب را خواهد داشت. وفق ماده ۶۸۰ نیز هرکس برخلاف مقررات و بدون مجوز قانونی اقدام به شکار یا صید حیوانات یا جانوران وحشی نماید به حبس از ۳ ماه تا ۱ سال و یا جزای نقدی از یک و نیم میلیون تا هجده میلیون ریال محکوم خواهد شد و وفق ماده ۶۸۸ هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود جرم محسوب می‌گردد.

۳.۶ قوانین خاص زیست‌محیطی

علاوه بر موارد فوق، قوانینی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران به‌طور مشخص به موضوعات زیست‌محیطی پرداخته‌اند. این قوانین عبارت‌اند از: قانون حفاظت بهسازی محیط‌زیست مصوب ۱۳۵۳/۰۳/۲۸ که مطابق با ماده ۱ این قانون:

حفاظت و بهبود و بهسازی محیط‌زیست و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی و هر اقدام مخربی که موجب برهم خوردن تعادل و تناسب محیط‌زیست می‌شود، هم‌چنین کلیه امور مربوط به جانوران وحشی و آبزیان و آب‌های داخلی از وظایف سازمان محیط‌زیست است. سازمان حفاظت محیط‌زیست که در این قانون سازمان نامیده می‌شود وابسته به ریاست جمهوری و دارای شخصیت حقوقی و استقلال مالی است و زیر نظر شورای عالی حفاظت محیط‌زیست انجام‌وظیفه می‌کند. (قانون حفاظت بهسازی محیط‌زیست، ماده ۱)

و قانون شکار و صید، مصوب ۱۳۴۶ که آخرین اصلاحات آن در سال ۱۳۷۵ بوده است. با توجه در قوانین عادی مصوب در حوزه محیط زیست که در حقیقت ماهیت وجودی خود را از اصول قانون اساسی اقتباس می‌نمایند، در می‌یابیم که تنظیم‌گری حقوقی محیط‌زیست در ایران بیشتر متکی بر نظام فرمان و کنترل است. این برداشت با توجه به سازمان‌های درگیر در این حوزه بیشتر اثبات می‌گردد. این در حالی است که استفاده از ابزارهای تنظیم‌گری داوطلبانه و مشارکتی با استفاده از ظرفیت سازمان‌های مردم‌نهاد می‌تواند سودمندتر باشد. وفق ماده ۴ آیین‌نامه اجرایی تاسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی، سازمان‌های حامی محیط زیست حق دارند در خصوص آثار فعالیت‌های دستگاه‌های دولتی در حوزه محیط زیست کسب اطلاع و اظهارنظر نموده و ضمن بررسی نقائص و مشکلات موجود به اظهارنظر و ارائه طریق در این موارد پردازند. علاوه بر این دستگاه‌های دولتی وظیفه دارند که اطلاعات غیرطبقه‌بندی را در اختیار سازمان‌های مردم‌نهاد قرار داده و در زمان برگزاری جلسات از آنان دعوت نمایند. این ظرفیت قانونی در استفاده از این سازمان‌ها نشان از پذیرش اصل تنظیم‌گری مشارکتی توسط نظام حاکم دارد که تاکنون به منصفه ظهور نرسیده است. علاوه بر این در تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون اصلاح قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری به امکان طرح دعوی سازمان‌های زیست محیطی مردم‌نهاد اشاره شده است. تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون مذکور بیان می‌دارد:

سازمان های مردم نهادی که موضوع فعالیت ان ها طبق اساسنامه مربوط، در زمینه حمایت از حقوق عامه از قبیل امر به معروف و نهی از منکر و موضوعات محیط زیستی، منابع طبیعی، میراث فرهنگی، بهداشت عمومی و حمایت از حقوق شهروندی است، می تواند در خصوص موضوعات تخصصی مرتبط با فعالیت خود، نسبت به غیرقانونی بودن تصمیمات و اقدامات یا خودداری از انجام وظیفه مقامات و مراجع موضوع ماده ۱۰ این قانون که متضمن تضييع حقوق عمومی است در دیوان طرح شکایت کنند و حق تجدیدنظرخواهی دارند.

۷. مشکلات قوانین زیست محیطی ایران

اکنون این سوال مطرح است که آیا نظام حقوقی ایران به خوبی توانسته است از طریق قانون و مقررہ گذاری به تنظیم گری محیط زیست پردازد؟ آیا قوانین مصوب متکی بر اصول قانون اساسی توانسته اند هدف و غایت واقعی از این اصول را اجرا نمایند؟ در این حوزه ذکر چند نکته که بیانگر نقایص و مشکلات قوانین موجود هستند راهگشاست. اولاً بسیاری از موضوعات مرتبط با حقوق محیط زیست از دید قانون گذار مغفول مانده و به کلی مورد قانون گذاری قرار نگرفته است. ثانیاً بسیاری از قوانین، مجازات مرتکبین آلودگی را مقید به حصول نتیجه ای خاص نموده اند. به عنوان مثال طبق بند ج ماده ۱۲ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ آلوده کردن آب رودخانه ها و دریاچه ها در صورتی جرم است که موجب از بین بردن آبزیان گردد. نظر به اینکه بسیاری از آلاینده ها تأثیرات آنی بر محیط زیست ایجاد نمی کنند، احتمال فرار از مجازات عمل ارتكابی به راحتی برای مرتکبین فراهم می گردد. (قوام، ۱۳۹۲: ۳۴) ثالثاً نظام حقوق کیفری ایران مسئولیت را در فرض وجود خطا و تقصیر پذیرفته است. در حقوق کیفری این امر بدین صورت است که وجود عنصر روانی مبنی بر سوء نیت خاص در عمل ارتكابی شرط است؛ فلذا تنها در صورت وجود علم و عمد می توان شخص را مجازات کیفری نمود. این در حالی است که گرایش غالب در نظام حقوق بین الملل در خصوص جرائم محیط زیستی متکی بر فرض مسئولیت بوده و مرتکب به صرف اقدام علیه محیط زیست، خواه سوء نیت داشته یا نداشته باشد قابل مجازات است. از این رو استفاده از نظریه خطر در حوزه مسئولیت مدنی توصیه می گردد. نظریه خطر در دو بعد نفی و اثبات مطرح گردیده است. از منظر نفی برای تحقق مسئولیت نیازی به اثبات تقصیر نیست و از منظر اثبات مبنای تکلیف به جبران خسارت مسئولیت شخص در قبال ایجاد محیط خطر آفرین است؛

اعم از این‌که شخص مرتکب عنصر تقصیر شده یا نشده باشد؛ لذا صرف ایجاد خطر، تکلیف به جبران آن را فراهم آورده و آلوده‌کننده با پذیرش پیش فرض مسئولیت اقدامات خود، خود را مکلف به جبران آن می‌داند و بایستی به خاطر عمل ناروا مجازات شود (کاتوزیان، ۱۳۸۷: ۸۰) از مشکلات این شیوه، صعوبت تشخیص میزان مسئولیت هر آلوده‌کننده است (عبداللهی، ۱۳۹۰: ۲۳۴) ذکر این نکته نیز حائز اهمیت است که خسارت‌های زیست‌محیطی استثناء بر قواعد مسئولیت مدنی نیستند و هرچند طرز ورود این زیان‌ها متفاوت است اما متکی بر شیوه ورود آن نمی‌توان نظام خاصی را بر این‌گونه زیان‌ها متوجه دانست. رابعاً این‌که بسیاری از قوانین زیست‌محیطی با شرایط زمانی حاضر منطبق نگردیده‌اند. آنچه در حوزه مسائل زیست‌محیطی بسیار حائز اهمیت است موضوعات مرتبط با رشد جمعیت است. رشد جمعیت موجبات ایجاد افزایش مصرف محصولات، استفاده بیشتر از سوخت‌های فسیلی و در نتیجه آلودگی بیشتر را فراهم خواهد ساخت که اقتضا می‌نماید قوانین زیست‌محیطی به‌طور مستمر و در امتداد تغییر شاکله جمعیت به‌روزرسانی گردند.

۸. نتیجه‌گیری

تنظیم‌گری در معنای اعمال قواعد بر اساس معیارهای مشخص و به‌منظور تنظیم رفتار، جریان امور و وقایع با اهداف متعددی از جمله حمایت از محیط‌زیست صورت می‌پذیرد که می‌تواند در انواع متعددی از جمله تنظیم‌گری حقوقی اجرایی شود. اصل ۵۰ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران انجام هرگونه فعالیت اقتصادی و غیر آن را که با آلودگی یا تخریب غیرقابل جبران محیط‌زیست ملازمه داشته باشد ممنوع تلقی کرده و حفاظت از آن را وظیفه عمومی می‌داند. در مقام تفسیر این برداشت می‌شود که قانون اساسی حفاظت از محیط‌زیست را برعهده دستگاه‌های حاکمیتی قرار داده است. قرار دادن سازمان محیط‌زیست به‌عنوان متولی اصلی امر حفاظت از محیط‌زیست و همچنین بهره‌گیری از ظرفیت‌های سایر نهادهای عمومی از جمله سازمان شیلات ایران، سازمان جنگل‌ها و مراتع و آب‌خیزداری، سازمان‌های بنادر، انرژی اتمی و غیره در امر حفاظت از محیط‌زیست این برداشت را تقویت می‌نماید که مشخصاً تداعی‌گر استفاده از رویکرد تنظیم‌گری مبتنی بر فرماندهی و کنترل است. این شیوه از تنظیم‌گری با تصویب قوانین و مقررات و تلاش جهت اجرایی کردن آن با اتکا بر ضمانت اجرای موجود در آن‌ها تلاش می‌کند تا به اهداف خود دست یابد. در نظام حقوقی ایران نیز با استفاده از همین شیوه و در راستای خدمت به اهداف غایی نظام،

مندرج در اصول قانون اساسی، قانون‌گذار اقدام به وضع قوانین گسترده‌ای نموده که بعضاً به صورت موردی و بعضاً به صورت کامل به موضوع محیط‌زیست پرداخته‌اند؛ لیکن عدم توجه به برخی مسائل خاص زیست‌محیطی و وجود خلأ قانونی در این موارد که ظرفیت استفاده سوء سودجویان را فراهم می‌نماید، معلق نمودن مجازات آسیب‌زندگان به محیط‌زیست به حصول شرایط و نتیجه‌ای خاص، صرف پذیرش مسئولیت در فرض خطا و تقصیر و عدم حرکت قوانین موجود در خط رشد جمعیت و زمان از مشکلات مشخص قوانین فعلی محیط‌زیست ایران است. همچنین رویکرد فرمان و کنترل گرچه به لحاظ وجود تعاریف جزئی از وضوح و کارایی مثبتی برخوردار است لیکن به لحاظ عدم انعطاف و امکان عدم وصول به سطح ایده آلی از خواسته‌ها و پرهزینه بودن می‌تواند ناکارآمد باشد؛ فلذا نیاز به معطوف‌نمودن توجه نظام حاکم به استفاده از سایر رویکردها در حفاظت از محیط‌زیست دیده می‌شود. استفاده از رویکرد بازار محور با استفاده از ابزارهای تنبیه و تشویق اقتصادی، رویکرد تنظیم‌گری داوطلبانه از طریق رشد و توسعه برنامه‌های داوطلبانه زیست‌محیطی و همچنین تنظیم‌گری مشارکتی مبنی بر همکاری میان کلیه تنظیم‌گران از جمله فعالان بخش صنعت، گروه‌های زیست‌محیطی و سایر ذی‌نفعان از طریق برگزاری میزگردها، کمیته‌های مشورتی و وضع قوانین توافقی در حوزه محیط‌زیست می‌تواند موجبات افزایش مشروعیت و مقبولیت مقررات را فراهم ساخته و منجر به وضع قوانینی با درجه نفوذ و کارایی بیشتر گردد. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، علاوه بر اصل ۵۰، می‌توان به اصل ۸ نیز توجه نمود. هشتمین اصل از قانون اساسی دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر را وظیفه همگانی تلقی کرده و انجام آن را توأمان بر عهده مردم و دولت دانسته است. اگر حفاظت از محیط‌زیست را مصداقی از خیر و معروف بدانیم متوجه صدور مجوز ضمنی قانون اساسی در استفاده از رویکرد ترکیبی تنظیم‌گری در حوزه محیط‌زیست خواهیم شد. ماده ۴ آیین‌نامه اجرایی تأسیس و فعالیت سازمان‌های غیردولتی و تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون اصلاح قانون تشکیلات و آیین دادرسی دیوان عدالت اداری این ظرفیت را ایجاد نموده است که سازمان‌های حامی محیط‌زیست بتوانند در مورد بازخورد فعالیت دستگاه‌های دولتی در این حوزه تحقیق کرده، کسب اطلاعات و حتی طرح دعوی نمایند. این سازمان‌ها حق دارند ضمن بررسی نقایص و مشکلات موجود، به اظهارنظر و ارائه طریق در این خصوص اقدام ورزند. دستگاه‌های دولتی نیز چنانچه اطلاعات غیر طبقه‌بندی داشته باشند مجاز به ارائه آن‌ها به سازمان‌های مردم‌نهاد هستند. مجموع این ظرفیت قانونی درخصوص دخالت دادن سازمان‌های غیردولتی مردم‌نهاد در امر محیط‌زیست و

نگاهی جامعه‌شناختی به مفهوم ... (نادر میرزاده کوهشاهی و غلامرضا بیات شاه‌پرست) ۷۹

ناکارآمدی قوانین مصوب به‌عنوان پشتوانه اصول قانون اساسی نیاز به استفاده از سایر رویکردها و حتی استفاده از نگرش چندگانه به معنای بهره‌جستن از تمامی شیوه‌های تنظیم‌گری را در حمایت از محیط‌زیست روشن‌تر می‌سازد.

کتاب‌نامه

- رضوانی قوام آبادی، محمدحسین (۱۳۹۲). «حفاظت از محیط زیست در حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران»، دیدگاه‌های حقوق قضایی، (۶۳)، ۹۳-۱۴۰
- شمس آبادی، محمد؛ نصیری، علی؛ صفی، سعید (۱۳۹۸). مقایسه تطبیقی حق محیط زیست سالم در سیره نبوی و علوی با حقوق اساسی در جمهوری اسلامی ایران. تاریخ و فرهنگ، سال دوم، شماره ۵۱
- شهدادنژاد، نعیمه؛ جعفری، افشین، جلالیان، عسکر (۱۳۹۹). «مسئولیت دولت ساحلی در آلودگی زیست‌محیطی با تاکید بر اصل مشارکت در کنوانسیون حقوق دریاها»، پژوهش ملل، شماره ۶۱، ۶۷-۹۰
- شیلتون، دینا؛ وریمانتری، کریستوفر؛ کیس، الکساندر (۱۳۹۴). کتابچه قضایی حقوق محیط زیست، تحقیق و ترجمه محسن عبدالهی، تهران: انتشارات خرسندی.
- عبدالهی، محسن؛ ساجدی، زهرا؛ فریادی، مسعود؛ رضوانی قوام آبادی، محمدحسین (۱۳۹۰). حقوق کیفری محیط زیست: ملاحظات و راهکارها، تهران: شرکت سهامی روزنامه رسمی کشور.
- قوام، میرعظیم (۱۳۹۲). حمایت کیفری از محیط‌زیست، تهران: انتشارات سازمان حفاظت محیط‌زیست.
- کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۲). «گذری بر تدوین پیش‌نویس قانون اساسی»، نشریه حقوق اساسی، سال اول، شماره ۱. ۱۱۵-۱۳۷
- کاتوزیان، ناصر؛ انصاری، مهدی (۱۳۸۷). «مسئولیت ناشی از خسارت‌های زیست محیطی»، مطالعات حقوق خصوصی، سال دوم، دوره ۳۸، شماره ۲، ۲۸۵-۳۱۳
- مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری (۱۴۰۰). «درآمدی بر دولت تنظیم‌گر»، تهران: مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری.
- موسسه فرهنگی فقه الثقلین (۱۳۹۵). امر به معروف و نهی از منکر: برگرفته از نظریات فقهی مرجع عالیقدر حضرت آیه‌الله العظمی صانعی مدظله العالی، قم: فقه الثقلین
- وطن دوست، صابر؛ جواهری بابلی، مهران (۱۳۸۳). بررسی جرائم زیست محیطی در ایران، اهواز: دانشگاه آزاد اسلامی.
- هداوند، مهدی؛ فرهاد، جم (۱۴۰۰). «مفهوم دولت تنظیم‌گر: تحلیل تنظیم‌گری به مثابه ابزار حکمرانی»، نشریه راهبرد، سال ۲۲، دوره ۳۰، شماره ۹۹، صفحات: ۲۲۷-۲۶۶.

قوانین

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۶۸

آیین نامه اجرایی تاسیس و فعالیت سازمان های غیردولتی ۱۳۸۴

قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۶۸/۱۱/۱۱)

قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۷۳/۰۹/۲۰)

قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران (مصوب ۱۳۸۳/۰۶/۱۱)

قانون حفاظت بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳/۰۳/۲۸

قانون شکار و صید، مصوب ۱۳۴۶

قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵

قانون مدنی ایران ۱۳۰۷

سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴

سیاست های کلی نظام (ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری)

- Berck, P. (2018). *The Theory and Practice of Command and Control in Environmental Policy*. United Kingdom: Taylor & Francis.
- Carol J. Pierce Colfer, Ravi Prabhu(2023). *Responding to Environmental Issues through Adaptive Collaborative Management: From Forest Communities to Global Actors*. Routledge/Earthscan.
- Coglianesse, Cary and Nash, Jennifer, (2016). "Motivating Without Mandates: The Role of Voluntary Programs in Environmental Governance". Faculty Scholarship at Penn Carey Law. 1647.
- Driesen, David M.)2018) "EMISSIONS TRADING VERSUS POLLUTION TAXES: PLAYING 'NICE' WITH OTHER INSTRUMENTS." *Environmental Law*, vol. 48, no. 1, pp. 29–80.
- Foreman, jo, (2018). *Developments in environmental regulation*. Palgrave Macmillan.
- Gieseke, Timothy. (2019). *Collaborative Environmental Governance Frameworks: A Practical Guide*. CRC Press
- Greenwood, Steven; Singer, Laurel; Willis, Wendy(2021). *Collaborative Governance: Principles, Processes, and Practical Tools*. Routledge.
- Guo, Xu & Fu, Lin & Sun, Xiaohua. (2021). Can Environmental Regulations Promote Greenhouse Gas Abatement in OECD Countries? Command-and-Control vs. Market-Based Policies. *Sustainability*. 13. 6913.
- Hartlapp, Miriam. (2020). Measuring and Comparing the Regulatory Welfare State: Social Objectives in Public Procurement. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 691.
- Heyvaert, Veerle. (2018). *Transnational Environmental Regulation and Governance: Purpose, Strategies and Principles*. Cambridge University Press

- Levi-Faur, David. (2011). The Odyssey of the Regulatory State: Episode One: The Rescue of the Welfare State. *Jerusalem Papers in Regulation & Governance*, 1(39), 1-35.
- Levi-Faur, David(2014). The welfare state: a regulatory perspective. *Public Administration* 92 (3): 599–
- Prosser, Tony(2010). *The Regulatory Enterprise: Government, Regulation, and Legitimacy*. OUP Oxford
- Schmitz, B. (2022). Rethinking the Public Interest in Consumer Protection, *European Journal of Comparative Law and Governance*, 9(2), 210-235.
- Singhal, Puja (2018.) ."Environmental Regulations: Lessons from the Command-and-Control Approach," *DIW Roundup: Politik im Fokus* 124, DIW Berlin, German Institute for Economic Research.
- Windholz, Eric, & Hodge, Graeme A. (2012). Conceptualising Social and Economic Regulation: Implications for Modern Regulators and Regulatory Activity. *Monash University Law Review*, 38(49), 212-237